

A magyar lexikográfia évszázadai¹ (Áttekintés)

Magay Tamás

Tisztelt Hallgatóim!

Készülésemben első pillanattól kezdve a bőség zavarával küszködtem, annál is inkább, mivel a „lexikográfia” szónak mindkét jelentésére, vagyis a szótárírásra, a szótárirodalomra, illetőleg a szótártanra, a szótártudományra is egyaránt figyelemmel voltam. Látnom kellett, hogy ennek a hihetetlenül gazdag termésnek az anyagát még csak felsorolni is alig lenne lehetséges az adott 25 percben. Vagyis a lehetetlenre vállalkoztam, de azért megpróbálom... A jelen áttekintésben csupán a legjelentősebb, mérföldkönek számító események és alkotások említésére és rövid értékelésére van módom.

A 16. és 17. század

A szótárírás – mint más országokban is – a *kéziratos szójegyzékekkel (nomenclaturákkal)* kezdődött, amelyek a latin nyelv oktatását szolgálták. Keletkezési idejük a 14. sz. második és a 15. sz. első felére esik (*Königsbergi, Besztercei, Schlagli* stb. szójegyzékek).

A *kéziratos szótárak (vocabulariumok)* szintén gyakorlati célokat szolgálták, a latin szövegek pontosabb megértését. Itt már megjelenik az ábécérend. Eme nyelvemlékek közül a leghíresebb a *Gyöngyösi Szótártöredék* (a 16. sz. 40-es éveiből).

A *korai nyomtatott szótárak* között a 16. században két olyan szótár jelent meg, amelynek magyarázata is van:

- a Calepinus-féle 10 nyelvű szótár, Lyon 1585. Több tízezer magyar szó és kifejezés van benne. Nyelvei: latin, héber, görög, francia, olasz, német, spanyol, lengyel, magyar és angol. Feldolgozta Melich János (1907) immár klasszikusnak számító monográfiájában, *A magyar szótárirodalom*-ban (Nyelvészeti füzetek 46.) A másik:

---

¹ Jelen tanulmány a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából a Magyar Tudományos Akadémián 2011. november 8-án a *Lexikográfia és nyelvtechnológia* tudományos ülésen elhangzott előadás eddig nem publikált változata (*a szerk.*).

- Verantius (Verancsics) Faustus 5 nyelvű szótára (latin, olasz, német, dalmát és magyar), Velence 1595. Ez a szótár már a későbbi etimológiai szótáraknak is az őse, amennyiben a szótár végén föl vannak sorolva azok a szavak, amelyeket Verancsics a magyarban szláv eredetűeknek tartott (vö. Melich 1907).

A 17. század legnevezetesebb szótára Szenci Molnár Albert latin–magyar és magyar–latin szótára (*Dictionarium Latino-ungaricum* és *Dictionarium Ungaro-latinum*) volt 1604-ből (Nürnberg). Jelentősége évszázadokra, mind a mai napig meghatározó: az első teljes és kétirányú magyar kétnyelvű szótár. [Nem hagyhatom ki azt a szótártörténeti érdekességet sem, hogy ugyancsak 1604-ben jelent meg az angolok első egynyelvű szótára: Robert Cawdrey *A Table Alphabeticall* c. műve, amelynek elsőrendű célja az angolba beszűrődő 'hard words', azaz „nehéz(=idegen) szavak” (héber, görög, latin, francia stb. szavak) magyarázata volt „egyszerű” angol szavak ('plaine English words') segítségével a széles nagyközönségnek, jelesül 'for the benefit & helpe of Ladies, Gentlewomen, or any other unskilfull persons' (Stein 2010).

Elsőként Melich János írta meg szótárírói tevékenységét (i.m.), de a Szenci Molnár-kutatók között megemlíthetjük Imre Mihályt, Szabó Andrást és Dézsi Lajost (vö. Lex.füz 2/2006).

Naplójából megtudjuk, hogy 1603. május 16-án kezdte a latin–magyar rész szerkesztését, és még ez év decemberében be is fejezte. Ez a rész 610 oldalon mintegy 34 500 címszót tartalmazott. A magyar–latin rész (240 oldalon) 18 000 címszóval 1604 januárjában készült el. Aki egy kicsit is sejt valamit egy kétnyelvű szótár összeállításáról, de az is, aki csak forgatja, elcsodálkozhat azon, hogy milyen páratlan munkateljesítmény és micsoda hatalmas nyelvi és tárgyi, vagyis enciklopédikus tudás kell ahhoz, két nyelven, hogy alig fél év alatt (és ráadásul külföldön! – ugyanis életének 60 esztendejéből 34 évet külföldön töltött) elkészüljön egy mai kéziszótár méretű szótár, különösen, ha meggondoljuk, hogy bár voltak latin–magyar szótárkezdemények, magyar kezdésű teljes szótár Szenci Molnár Albert előtt még nem volt.

Jelentősége: az első teljes kétnyelvű szótárunk, az első magyar kezdésű kétnyelvű szótárunk; szótára olyan szótártípust valósított meg, amelynek fontosságát csak 400 évvel később ismerték föl, az ún. Larousse-típusú enciklopédikus szótárra gondolok. Ugyanis SzM az általános nyelvi anyag mellett feldolgozta az akkori ismeretek legfontosabb témaköreit a földrajz, az irodalomtudomány, a filozófia, a történelem, a növénytan stb. területéről. Szótárírói és kiadói munkájában kifejezetten előremutató szótártani elvet vallott, amely ugyancsak 4 évszázad múltán Ország László és a mai szótárkiadás alapelve lett: minden szótárt folytonosan újítani, frissíteni és bővíteni kell. (Nem lehet véletlen az egybeesés a reformátori „*semper reformari...*” gondolattal!) És egészen a mához igazítva: A. Cowie és mások a 'regular updating', azaz a folyamatos és rendszeres frissítés gyakorlatát folytatják az angol szótárak kiadásában.

A 18. század eleje

A 18. század legnevezetesebb szótára Pápai Páriz Ferenctől való: *Dictionarium Latino-Hungaricum* és *Dictionarium Hungarico-Latinum*, Lőcse, 1708 (vö. Melich i.m. 168–182). Szenci Molnár szótáránál terjedelmesebb, tőle sokat föl is használt. Több későbbi kiadást ért meg, köztük legnevezetesebb az 1767-i, amelyet Bod Péter egészített és bővített ki, a korábbi magyar–latin részt még német értelmezésekkel is ellátva. A magyar szavakat két csoportra osztja: köznyelvi szavak és tájszavak csoportjára. Így például a köznyelvi szavakon belül csoportba rendezi a székely szavakat, amelyeket nem tekintett tájszavaknak, hanem egyenrangúnak a köznyelvi szavakkal. Bod Pápai Páriz szótárának általa kibővített változatát megtoldotta egykor használt magyar személynevek jegyzékével. E névjegyzék nyomán vette újra használatba a magyar társadalom az *Ákos*, *Aladár*, *Béla*, *Geiza*, *Gyula*, *Kálmán*, *Kolos*, *Tibor* stb. keresztneveket (Kiss 2004: 325).

A 18. század második és a 19. század első fele

Ez az a korszak, amelyet Gáldi László egyedülálló szótártörténeti monográfiájában ír le: *A magyar szótárírodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957, 586 pp). Ehhez fogható lexikográfiai munkát sem előtte, sem utána nem írt senki. Külön értéke ennek a monumentális műnek, hogy lektorai: Pais Dezső, Bárczi Géza és Mészöly Gedeon voltak.

Gáldi hatalmas művének még csak a tartalomjegyzékét sincs itt helyünk ismertetni, csak néhány fontosabb szótárt említünk meg.

Baróti Szabó Dávid (1739–1819), költő, műfordító, szótáríró, nyelvújító: *Kisdéd szó-tár* (1784, 2. kiad. 1792.) Az akkori ritka, többnyire nyelvjárási eredetű szavak gyűjteménye, a magyar egynyelvű szótárak őse.

Márton József (1771–1840), nyelvtudós, szótáríró, nyelvkönyvek összeállítója, az MTA levelező tagja: Német-magyar és magyar-német szótárak szerzője 1799-től, némelyik latin résszel is bővítve, főként iskolai használatra.

Gyarmathi Sámuel (1751–1830), nyelvtudós, a finnugor és általános összehasonlító nyelvtudomány egyik magyar úttörője, orvos és tanár. Legfontosabb szótári alkotása szófejtő szótára (*Vocabularium in quo plurima Hungaricis vocibus consona variarum linguarum vocabula cellegit S. Gy.*) (1816) Nagy érdeme, hogy a nyelvjárási eredetű szavak szótározásán kívül gondot fordít a viszonylag újabban a magyarba került idegen nyelvi eredetű, nemzetközi jellegű szókincs bemutatására is.

Kresznerics Ferenc (1766–1832), író és nyelvész, szótáríró, katolikus pap, az MTA tagja: *Magyar szótár, gyökérrenddel és deákozattal* (1831–1832). Hatalmas, mintegy 80 000 magyar szót és származékot tartalmazó gyűjtemény, amely a 19.

században divatos „gyök”-szótárak szerint rendezett, az etimologizáló szótárak legelsője nálunk. Hasonló „műfajú” szótár volt Kassai József *Magyar–Diák Szó-könyve*, I–V. kötet (1833–1836).

S végül meg kell említenünk a Magyar Tudós Társaság *magyar és német zseb-szótárát* (1835–1838), Vörösmarty hathatós támogatásával, a század első felének legjobb szótára.

A 19. század második és a 20. század első fele

1. Egynyelvű szótárírás

a) Leíró szótárak

A múlt század második felének legnagyobb vállalkozása Czuczor Gergely és Fogarasi János *A magyar nyelv szótára* I–VI. kötet (1862–1874) megjelentetése volt (vö. Magay 2011). Egynyelvű, értelmező és szófejtő szótár volt.

Napjainkban reneszánszát éljük a Czuczor–Fogarasinak. Ebben Kiss Gábor és a Tinta Könyvkiadó járt az élen (*Etimológiák, szóelemzések a Czuczor–Fogarasi szótárból*).

A század jelentős alkotása még: Ballagi (Bloch) Mór *A magyar nyelv teljes szótára* (Franklin, 1868–1873), és Balassa József *A magyar nyelv szótára* (1940).

b) Nyelvtörténeti szótárak

A továbbiakban Kiss Lajos nagy horderejű előadása alapján ismerhetjük meg a nyelvtörténeti szótárak különféle típusait (Kiss Lajos: *A lexikológia és a lexikográfia elmélete és módszertana*. A magyar nyelvészek VI. nemzetközi kongresszusa, Eger, 1994. aug. 23–26. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1994.).

Kiemelkedő alkotás volt Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond háromkötetes szótára: a *Magyar nyelvtörténeti szótár. A legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig* (1890–1893) (Hornvánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, Budapest) (A szómutató 50 000 szót tartalmaz.)

Szamota István *Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz. Magyar oklevél-szótár* (1902–1906) Időtálló, ma is nélkülözhetetlen mű. Elsősorban a magyar szórványemlékek közszavait gyűjtötte össze.

Szily Kálmán *A magyar nyelvújítás szótára. A kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével* (NyÚSz.) Két részben (1902–1908).

c) Etimológiai szótárak

Bárczi Géza *Magyar szófejtő szótár* (1941) Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. XXIV+348 pp. Kb. 6 000 címszó (Reprint: Trezor, 1991, 1994). Mint érdekességet megjegyzem: a szerző 16 ún. illetlen szót is felvett, de a kiadó kíván-

ságára kivette a szótárból, és külön lapon nyomtatták ki, amely azonban csak a kutatók számára volt hozzáférhető. Vö. Bárczi Géza „A Magyar Szófejtő Szótár lexikográfiai elvei” In: ORSZÁGH szerk. *Szótártani tanulmányok*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1966, 9kk.

d) Tájszótárak, nyelvjárási szótárak

Szinnyei József *Magyar tájszótár* (1893–1901) (Hornyánszky Bp.) Mintegy 80 000 szóadatot tartalmaz. A maga korában alapvető jelentőségű, a kor színvonalán álló, forrásértékű mű. Anyaga azonban ma már részben elavult, részben hiányos. Továbbá:

Kriza János *Erdélyi tájszótár* (1926),

Csúry Bálint *Szamosháti szótár* (1935–1936) I–II. 573+480 pp,

Wichmann, Yrjö *Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó und des Hétfaluer Csángódialektes nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt* (1936) Ugriléainen Seura, Helsinki, 219 pp.

e) Szinonimaszótárak

Póra Ferenc *A magyar rokonértelmű szók és szólások kézikönyve*.

f) Frazeológiai szótárak

Tóth Béla *Szájrul szájra. A magyarság szállóigéi* (1895, 1901) és Margalits Ede *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások* (Reprint: Akadémiai Kiadó 1990).

2. Kétnyelvű szótárírás

Az igen jelentős egynyelvű szótárak mellett az uralkodó szótártípus azonban még sokáig, szinte a 20. század közepéig – mint látni fogjuk – a kétnyelvű szótár, főleg a latin–magyar és a német–magyar szótár maradt. Amikor azt mondjuk/mondtuk: szótár, szemünk előtt „a Burián”, „a Sauvageot”, „a Kelemen” vagy „a Bitter-Puhr”, „a Yolland” vagy később: „a Halász”, „az Ország”, „az Eckhardt”, „a Hadrovics–Gáldi” jelent/jelenik meg (vö. Magay 2011). Csak kevesen tudtak, hallottak arról – írja Kiss Lajos (Kiss 2004), hogy „az igényes nyelvhasználat leghatásosabb segédeszköze az egynyelvű értelmező szótár. A helyzet csak akkor változott meg, amikor 1959 és 1962 között napvilágot látott *A magyar nyelv értelmező szótára* hét kötetben és nyomában a *Magyar értelmező kéziszótár* (1972). Ezek a hatalmas példányszámban közkezen forgó szótári művek tartósan bevitték a köztudatba az egynyelvű, értelmező szótárak fogalmát, és rászoktatták használatukra az igényes tollforgatókat, akik ma már meg sem tudnának lenni nélkülük.” (Kiss 2004: 324)

Itt most eltekintünk attól, hogy részletes felsorolását adjuk a szótáraknak, megteszi ezt a már idézett, új kiadásban is megjelent szótárbibliográfia (vö. Magay 2011).

A 20. század második fele és a 21. század eleje

Ahogy nemzeti ügyé vált a szótárírás a 19. században, úgy vált „akadémiai ügyé” a szótárírás és -kiadás, különösen az 1950-es évekkel kezdődően. Távol álljon tőlem, hogy fényezzem azt a fél évszázadot, amelyben Magyarország idegen elnyomás alatt állt és a lakosság a pártállami diktatúrától nyögött, s amire – nyelvi szinten – mi sem volt jellemzőbb, mint az, hogy a közoktatásban, a felsőoktatásban, sőt a tudományos fokozatok elérésében is *kötelező* volt egyetlen nyelv, az orosz tanítása és ismerete. Arról természetesen külön előadást lehetne tartani, hogy a *cenzúra* hogyan működött, és milyen hatással volt a kulturális élet legtöbb területére, így a szótárírásra is. Kontra Miklós érdeme, hogy kiderítette, pontosabban közre adta, hogy az ÉrtSz-nak volt egy eredeti és egy cenzúrázott, „purgált” kiadása, csak erről mindenki mélyen hallgatott, azok is, akik ezt a „herélést” elvégezték, s azok is, akik hivatalból tudtak róla. Csupán egyetlen példát említek meg: az „anyaország” címszó 2. jelentését illusztráló példamondatot, amely így szólt az eredeti kiadásban: „1948. március 15-én követelték Erdélynek az anyaországgal való egyesítését” kihúzták a cenzorok. Mégis, egy fajta bátor, néma kiállás és józanság, valamint a „nagy testvértől” lekopírozott nemzetközi szereplési kényszer jótékony hatása folytán utat tört magának az ún. „nyugati” nyelvek oktatásának és használatának a fontossága, s ennek az Akadémia állt az élére. Soha nem látott méretekben indult be a szótárszerkesztés. A kétnyelvű (rosszabb nyelvek szerint „kommerciális”) szótárak és a legkülönbélebb szakágak szakszótárainak a szerkesztése az Akadémiai Kiadó szótárszerkesztőségében folyt, az egynyelvű értelmező, és általában tudományosnak nevezett szótáraké az Akadémia Nyelvtudományi Intézetében, hosszú időn át Ország László vezetése alatt zajlott. Az egyes nyelvek szótárainak a főszerkesztését olyan nagyszerű tudósokra bízta, mint Eckhardt Sándor, Gáldi László, Hadrovics László, Halász Előd, Herczeg Gyula vagy Ország László, hogy csak a legnagyobbakat említsem, akik kizárólag tudományos szempontokat tartottak szem előtt (például a munkatársak megválasztásában is!). De ugyanez jellemezte az egynyelvű (tudományos) szótárak szerkesztőit is, elég megemlíteni Deme László, Fábíán Pál vagy Bakos Ferenc nevét, vagy az ÉrtSz. teljes szerkesztőgárdáját, iskolákból, főleg egyháziakból kiszuperált egészen kiváló tudós tanárok, mint például Balázs János, Bíró Izabella, Kelemen József, Kovalovszky Miklós, Lengyel Lajos, Martinkó András, O. Nagy Gábor, Szabadi Béla vagy Újváry Lajos, s a 10 szerkesztő közül egyetlenként még ma is élő Elekfi László, és a 35 belső munkatárs közül úgyszintén még élő Bencédy József, Fodor István, Horváth Mária és Szathmári István nevét. S akkor még nem említettem Bárczi Gézá, aki Ország Lászlóval állt az ÉrtSz. szerkesztőségének az élén (bár egyszer azt mondta Bárczi Orzághnak: „Laci, ezt te csináltad”).

Az Akadémia Szótári (Fő)bizottsága az Akadémiai Kiadó szótárszerkesztőségeivel szoros kapcsolatban működött. Feladata az volt, hogy ellenőrizze és

irányítsa a két nagy „műhelyben” folyó munkálatokat. Feladata volt továbbá, hogy megtárgyalja és megvitassa a több évre szóló szótárterveket, és egyenként a szótárak tervezetét és koncepcióját. A Szótári Főbizottság tagjai az '50-es években: Bárczi Géza (elnök), Lakó György, Hadrovics László, Balezky Emil, Eckhardt Sándor, Halász Előd, Országh László akadémikusok, ill. professzorok voltak.

A hely és az idő korlátozottsága miatt csupán felsorolom azokat az új szótár-típusokat, amelyekkel kibővült az évszázadok alatt felgyülemelő „repertoár”, nem hagyva ki természetesen az eddig ismert, hagyományos szótár-változatokat:

1. Egynyelvű (leíró) szótárak, általános értelmező szótárak, történeti elvű teljes és nyelvtörténeti szótárak

Tudományos, ill. sajátos rendeltetésű szótárak:

Etimológiai szótárak, tájszótárak (nyelvjárási szótárak), szinonimaszótárak, gyakorisági szótárak, nyelvtani szótárak (szóvégmutató, *a tergo* szótárak)

Új szavak szótárjai

Írói szótárak

Rövidítésszótárak

Frazeológiai szótárak

Névszótárak (Pl. Ladó *Magyar utónévkönyve*)

Nyelvművelő és nyelvhelyességi szótárak: helyesírási, idegen szavak, kiejtési szótárak

Elektronikus szótárak, s a fentiek elektronikus hordozókon

Sajnos csak annyit tehetek, hogy kiragadok néhány kiemelkedő szótárt a felsorolt kategóriákból, természetesen a teljesség igénye nélkül:

A 20. századnak kétségtelenül a legnagyobb szótári alkotása *A magyar nyelv értelmező szótára* (1959–1962) (Akadémiai Kiadó, Budapest), hét kötetben, 60 000 szócikkben. Alkotóiról fentebb már szóltunk. Az ÉrtSz. részint a 19. századi nemzeti klasszikusok nyelvének, részint a 20. században beszélt és írott magyar köznyelvnek, a tágabb értelemben vett magyar társalgási és irodalmi nyelvnek szó- és kifejezőkészségét dolgozza fel. – Tetemes irodalma van az ÉrtSz.-nak, vö. Magyar Tamás *A magyar szótártani irodalom könyvészete 1945-től 1964-ig*. In: Országh L. szerk. *Szótártani tanulmányok* (Tankönyvkiadó, Budapest, 1966). Egyebek között: Országh L. szerk. *A szótárírás elmélete és gyakorlata A magyar nyelv értelmező szótárában*. NytÉrt. 36. Akadémiai Kiadó 1962.

Magyar értelmező kéziszótár (ÉKsz.) (Akadémiai Kiadó). Első kiadását 1972-ben Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor és Kovalovszky Miklós szerkesztette. Az ÉrtSz.-ral rokon, mégis önálló alkotás. Mintegy 70 000 szót tartalmaz.

A második, átdolgozott kiadás főszerkesztője (2003-ban) Pusztai Ferenc volt. Szerkesztők: Gerstner Károly, Juhász József, Kemény Gábor, Szőke István, Váradi Tamás. Közel 75 ezer címszót tartalmaz. Legfőbb értéke: a mai élő magyar nyelv szavainak és azok jelentéseinek adekvát és használóbarát feldolgozása. Fontos publikáció Pusztai Ferenctől: *Leíró lexikográfiánk változó és változatlan feladatai*. In: *A lexikológia és a lexikográfia elmélete és módszertana* (A magyar nyelvészek VI. nemzetközi kongresszusa, Eger, 1994. aug. 23–26. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai*, 201. szám. 3341.).

A 20. század másik hatalmas (még nem teljesen befejezett) alkotása: Szabó T. Attila szerk. *Erdélyi magyar szótörténeti tár-a* (SZT) (1975–) Eddig 13 kötet jelent meg (a XIII. kötet 2009-ben Te–Var) Kriterion, Bukarest, később: Akadémiai Kiadóval, Budapest. Részletes bibliográfiai adatokat vö. Magay 2011. A szerző és a szótár méltatása in: Magay Tamás szerk. *Félmúlt és közeljövő. Lexikográfiai füzetek 3*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2007. 11–45. Benkő Loránd: „Nemzetközi viszonylatban is föltétlen unikumnak számít: ilyen széles spektrumú, számos tudományszakot tápláló és ilyen filológiai apparátusú tudományos szótárt az anyaggyűjtéstől a feldolgozásig egy személy még nem készített.”

A 21. század nyitánya *A magyar nyelv nagyszótára* (leánykori nevén az *Akadémiai nagyszótár*) első két kötetének a megjelenése volt 2006-ban. (I. kötet: Segédletek, II. kötet A–azsúroz. Főszerkesztő: Ittész Nóra, főmunkatársak: Elekfi László, Gerstner Károly, Kiss Lajos, Pusztai Ferenc, informatikai munkatársak: Mártonfi Attila, Pajzs Júlia. MTA Nyelvtudományi Intézete – A szótár méltatására, a hosszú előtörténet és a nagyszerű eredmény érdemben történő értékelésére itt végképp nincs tér is idő. A Nagyszótár tetemes irodalmát l. a Bibliográfiában. A szótár szerkesztési elveiről az I. kötet bevezető részében olvashat a használó.

***

A tudományos szótárak kategóriájából talán a legkiemelkedőbb alkotás:

Benkő Loránd főszerk. (1967/70/76/84) *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. (TESz.) 4 kötetben. Szerk. Kiss Lajos, Papp László, Papp László. A munkatársak nagy tömegét l. Magay 2011

A német verzió: Benkő Loránd főszerk. (1993, II. kötet 1995, III. kötet 1997) *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. (EWUng.) Szerk. Gerstner Károly, S. Hámori Antónia, Zaicz Gábor stb.-stb. 9 855 főcímszó, 4 197 alcímszó. l. Magay 2011

Igen jelentős alkotás az etimológiai szótárak családjából: Lakó György főszerk. (1967/71/78/81) *A magyar szókészlet finnugor elemei. Etimológiai szótár*. I.–III.+ IV. (mutató).

A magyar lexikográfia markáns, minden tekintetben meghatározó személyiségének alkotása: Kiss Lajos (1978) *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Munkatárs: Posgay Ildikó. Készült az MTA Nyelvtudományi Intézetében. Akadémiai Kiadó, Budapest. 4. jav. És bőv. kiadás: 1988.

Két felejthetetlen lexikográfus műve: O. Nagy Gábor és Ruzsiczky Éva *Magyar szinonimaszótára* (1978, 9. vltan. kiadás: 1999). Igazi bestseller!

Külön lapot érdemelne B. Lőrinczy Éva (főszerk.) műve az *Új magyar tájszótár* (1979/88/92, 2002/2010) 5 kötetben. Munkatársai felsorolására végképp nincs helyünk. Vö. Magay 2011.

S a magyar lexikográfia nagy gárdájának egyetlen még élő tagja: Elekfi László *Magyar ragozási szótár* c. műve (1994), megkerülhetetlen mű, s az egyetlen angolra fordított magyar szótár (Kontra Miklóstól).

A frazeológiai szótárak sorából kiemelkedik O. Nagy Gábor életműve, abból is a *Mi fán terem* (Gondolat 1957) és a *Magyar szólások és közmondások* (Gondolat 1966) immár klasszikus alkotások. Az újabb generáció nagyszerű művei: Bárdosi Vilmos *Magyar szólástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára* (2003) Tinta Könyvkiadó, Budapest és riválisa: Forgács Tamás (2003) *Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósuló szókapcsolatai példákkal szemlélítve*. Uo.

A *nyelvművelő és nyelvhelyességi* szótárak kategóriájából – úgy gondolom – a *helyesírási szótár* (volt) minden idők legkelendőbb, mert legnélkülözhetetlenebb „segédeszköze” diáknak, felnőttek egyaránt. Itt két nagyszerű nyelvészt kell kiemelnünk: Fábíán Pált és Deme Lászlót, akik sajnos már nincsenek közöttünk. És egy másik, igen hasznos és nélkülözhetetlen szótárfajtát kell kiemelnünk: az *Idegen szavak szótárát*, amelyet nem is így hívunk, hanem egyszerűen úgy, hogy: „a Bakos”. Bakos Ferenc valóban ebben a szótártípusban alkotott maradandót, és talán nem tekintik szerénytelenségnek, ha megemlítem az *Idegen nevek kiejtési szótáramat* (Akad. K. 1974), amelyet Deme László, Fábíán Pál és Ország László lektorált.

Végül az ifjabb lexikográfusnemzedék jeles alakjának, Kiss Gábornak valódi bestsellere érdemel feltétlen említést: *Magyar szókincstár. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára* (1998) Tinta Könyvkiadó, Budapest.

2. Kétnyelvű szótárírás

A mai napig albántól zürjénig 51 nyelv szerepel bibliográfiánkban a kétnyelvű szótárak fejezetében. Az évszázad második felében kialakult a „szótártrilógia” – főleg a nagyobb nyelvekben –, vagyis a nagy-, a kézi- és a kisszótárak kategóriái. Az általános köznyelvi szótárak mellett azután megjelentek a speciális kétnyelvű szótárak legkülönbözőbb „műfajai”, úgymint a tanulói (az angol learner’s típusú) szótárak, diákszótárak, gyerekzsótárak, útiszótárak (néha turistaszótárnak is hívják), frazeológiai szótárak (más néven: idiómaszótárak, különféle nyelvek kifejezéseinek a szótárai, a különféle -izmusok), képes szótárak, képes-tematikus szótárak, tematikus (vagy fogalomköri vagy tezaurusz típusú) szótárak, rétegnyelvi szótárak, szlengszótárak, valenciaszótárak (vagy képzőszótárak), és persze az elektronikus szótárak különféle típusai, online szótárak, audioszótárak.

Szótártan, szótártudomány, lexikográfia

1. Bibliográfia

Szótártani bibliográfia ez idáig csak egy jelent meg, amely a magyar szótártani irodalmat 1945-től 1964-ig dolgozta fel (Magay 1966). Szótárbibliográfiánk már van (Magay 2011). A feladat ezzel az állandó frissítés. Célszerű lenne ezt elektronikusan kezelni, akárcsak – ami viszont hiányzik – a szakszótárak bibliográfiáját. Szép feladatok.

Minthogy – mint említettem – a szótártani bibliográfiáját 1966-tól napjainkig senki sem folytatta, ezért az én előadásom is hiányos és esetleges.

2. *Monográfiák, összefoglaló nagyobb dolgozatok, tanulmányok* stb. (pl. Melich, Gáldi, Hadrovics, Ország, Magay, Makkai Á., Kiss L., Pusztai, Nyomárkay, Benkő László stb.).

3. Konferenciák és konferenciakötetek

Pl. A magyar nyelvészek VI. nemzetközi kongresszusa, Eger, 1994 = *A lexikológia és a lexikográfia elmélete és módszertana*

BudaLEX '88 Proceedings (a 3. EURALEX kongresszus 1988-ban. Az EURALEX fő gondolata: *compiler's dictionary* helyett *user's dictionary* legyen. A *dictionary use*, a szótárhasználat mint téma, Budapesten mondatott ki először. Hasonlóképpen a *dictionary criticism*, a szótárkritika is. Főcélja pedig: a szótárak és a szótárszerkesztés minden aspektusának, szempontjának a tanulmányozása.

COMPLEX '92 stb. (Kiefer, Pajzs, Kiss G.).

4. Az MTA Nyelvtudományi Bizottsága mellett működő: *Szótári Munkabizottság* újraindult 2000-ben, folytatva a régi bizottsági munkát. Kezdeményezte a „szótárversenyt”, a „Kiváló Magyar Szótár díj” megalapításával. Elindított Magyarországon elsőként egy lexikográfiai tárgyú periodikát, a *Lexikográfiai füzeteket*, amelynek első száma (2004-ben és 2. kiadásban 2011-ben). A *magyar szótárirodalom bibliográfiája* volt, a Bizottság aktív tagjainak közreműködésével. A Lex.füz. nyelve elvszerűen a magyar, kivéve a most munkában levő, illetve megjelenés alatt álló 5. és 6. számokat, amelyek Fábián Zsuzsanna szerkesztésében a főbb idegen nyelveken jelennek meg, számot adva a külföldi érdeklődőknek, szakmabelieknek, kollégáknak és a nagyközönségnek a magyar, illetve magyarországi két-, illetve egynyelvű szótárírásról, a lexikográfia legkülönbözőbb aspektusaiból.

5. Szótárkiadás

A rendszerváltásig zömmel egy kiadó (Akadémiai Kiadó) foglalkozott szótárkiadással.

A 2004-es Bibliográfiában 115 határon inneni és 53 határon túli kiadó számolható meg.

Főbb szótárkiadók: Akadémiai Kiadó, Grimm Könyvkiadó, Tinta Kiadó, Nemzeti Tankönyvkiadó, MorphoLogic, s a határon túlról: a Kriterion vagy a Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo.

Befejezésként szeretném megállapítani: a magyar, illetve a magyarországi lexicográfia az elmúlt évszázadok során európai szinten, sőt azon felül teljesített. Ezt *EURALEX*-mérccével is le lehet mérni. De néznünk, és – főleg – látnunk kell a témérdek feladatát és kihívást, ami előttünk áll az internet korszakában is. De erről hadd ne nekem kelljen beszélni, hanem az utánam következő generációknak. Mert ugye egykori főtitkárunk szavaival:

„Hajt az idő gyorsan – rendes útján eljár –
Ha felülünk, felvesz, ha maradunk, nem vár;
Változik a világ: *gyengül*, a mi erős,
És *erős* lesz, a mi gyenge volt azelőtt.

Hajt az idő, nem vár: elhalunk mi vének,
Csak híre marad fenn karunk erejének:
Más öltöbéli nép, más ivadék nő fel,
A ki ésszel hódít, nem testi erővel.”

(Arany: Toldi estéje 6. ének – részlet)

Magay Tamás 2011. október 10.